

EDITORIAL TEAM

www.arabasko.ru

Chief Editor:

S. S. Kunanbayeva - Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Responsible editors:

A.T. Chaklikova, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
B. Mizamkhan, Ass. Prof., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
N.A. Aubakir, MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Editor's assistants:

G.S. Assanova PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
K.M. Zhampeyis C.Phil.Sc., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
A.B. Baidullayeva PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Sh. O. Saimkulova MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Technical editor and design:

R.A. Musataev MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
N.A. Aubakir MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Consultants:

Anna Oldfield, University of South Carolina, USA
Christopher Baker, American University of Central Asia, Kyrgyzstan
Uldanay Bakhtikereeva, PhD, prof., PFUR, Russia
Kim Chang Ho - PhD, professor, Pusan University of Foreign Languages, South Korea
Shabdiz Orang - PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
V.I. Karasik, D.Ph.S., Professor, Volgograd Technical University, Russia

КОГНИТИВТІ ЛИНГВИСТИКА - ТІЛ БІЛІМІНІҢ ЖАҢА БАҒЫТЫ. ТІЛ МЕН ОЙЛАУДЫҢ/САНАНЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

Дәулеткүл Ә.Т.¹

¹Магистрант

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

Алматы, Қазақстан

E-mail: dauletkulova.18@gmail.com

Ермагамбетова А.С.²

² к.ф.н., доц.,

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ,

Алматы, Қазақстан

Email: [spam_433381741_spam @ablaikhan.kz](mailto:spam_433381741_spam@ablaikhan.kz)

Аңдатпа. Бұл мақала тіл білімінде жаңа пайда болған бағыт- конитивті лингвистикаға, оның түрлері мен салаларына арналған. Қазіргі аударматану саласында көптеген назар аударып жатқан мәселе тіл мен сананың байланысы және аудармадағы әлемнің тілдік бейнесі болып табылады. Осы орайда лингвомәдениетке, тіл мен сананға шет елдік ғалымдар ғана емес, М.М. Копыленко, Р. Сыздық, С.С.Құнанбаева, Е.Н. Жанпейісова, А. Ислам, Э.Д. Сүлейменова сынды отандық ғалымдарымыз да өз үлесін қосты.

Кілт сөздер: когнитивті лингвистика, тіл, ойлау, әлемнің тілдік бейнесі, лингвомәдениет, аударма.

Қазіргі лингвистикадағы маңызды жетістіктердің бірі - тілдің адамның танымдық қызметінде қатысып, жаңа парадигма ретінде таныстырылғаны болып табылады. Яғни, біз тіл арқылы адамның мәдениеті, ойы, әлемді тану процесстерін және т.б. ақпараттарды жинақтай аламыз. Тіл - әрбір ұлттың баға жетпес байлығы болып табылады.

Көптеген ғалымдар қазіргі лингвистиканың үш негізгі бағытын анықтайды: генеративті, функционалды және когнитивті лингвистика.[1, 135]

Когнитивтік лингвистика – көп қабатты, сан-салалы күрделі ілім. Оның күрделілігінің, қиындығының

басты себебі – нысанының қыр-сыры молдығында. Қазіргі заман тіл білімінде қалыптасқан бірнеше күрделі салалар бар. Олар:1. Интралингвистика (лат. - ішкі) тілдің ішкі жүйелік құрылымын, жүйе элементтерінің бір-бірімен қарым-қатынасын зерттейді. Оның негізгі салалары – фонетика, лексикология, грамматика.2. Экстрлингвистика (лат. - сыртқы) тілдің сыртқы дүниемен, қоғаммен байланысын зерттейді. Оның социоллингвистика, менталингвистика дейтін 2 саласы бар. Тіл білімін зерттеуде қолданылатын әдіс-тәсілге, зерттеушінің ұстанған бағыт-бағдарына қарай жіктеушілік бар. Ондай жіктеулер қатарына

салыстырмалы-тарихи,
типологиялық, ареалдық,
құрылымдық, психологиялық,
этнографиялық, эстетикалық,
синхрондық, диахрондық,
қолданбалы тіл білімі т.б. жатады. [2]

Когнитивті лингвистика - қазіргі жаһандық лингвистикалық ғылымды анықтайтын, қарқынды түрде дамып келе жатқан лингвистикалық бағыт. Бұл ғылымның жаңа бағыты болғандықтан, когнитивті лингвистикаға қатысты теория жағынан, зерттеу тәжірибие жағынан, зерттеу әдістері жағынан да лингвистердің келіспейтін сұрақтары көп. Когнитивті лингвистикада негізгі бағыты тіл мен адам санасын біртұтас жүйе тұрғысынан қарастыру болып табылады. Когнитивті лингвистика - адам әлемді танитын шеңбер ішіндегі бейнелі сызбаны орнатады. “Бейнелі сызба теориясының” авторы М. Джонсқа сүйенетін болсақ, бұл- біздің қабылдау процесстерінің динамикалық түрде қайталанатын үлгісі және бұл үлгінің негізінде дерексіз ойлар одан әрі ұғынады”.

Кубрякова “Когнитивті лингвистика - лингвистиканың бағыты, және бұл бағыттың ортасында тіл - ортақ когнитивті механизмдер ретінде, когнитивті құрал - ақпаратты кодтау және өңдеуде маңызды рөл атқаратын белгілер жүйесі ретінде орналасқан.[3,53]

З.Д. Попова мен И.А. Стерниннің пікірі бойынша “Когнитивті лингвистика - тіл мен ойлаудың күрделі қарым-қатынасын зерттеудің жаңа кезеңі”. [4] Осы орайда, біз когнитивті

лингвистиканың нейрофизиологиямен қатынасын байқай аламыз. Яғни, әртүрлі сөйлеу қызметі (тілді үйрену, тыңдау, сөйлеу, оқу, жазу және т.б.) мидың әртүрлі бөліктерімен байланысты.

Когнитивті лингвистика пәнаралық когнитивті ғылымның бір бағыты болып табылады.

Когнитивтік лингвистика әлемді және лингвистикалық танымның құрылымын модельдеуге бағытталған. Әлем жайлы түсінік адамның ойында сезімдер арқылы (сезімтал, көрнекі, дәмді) ұғым деңгейінде (белгі, дүниетаным) қалыптастырады. Когнитивтік лингвистиканың негізгі әдістері: тілді меңгеруден бұрын адам ойында қалыптасқан әлем туралы ақпарат жинау; бұл деректерді бірыңғай жүйеге топтастыру; адамның ақыл-ойында әлемді анықтау; осы әлемнің көрінісін тиісті тілде көрсету және т.б. болып табылады.

Когнитивті лингвистиканың ауқымы кең және нақты мақсаттар мен міндеттерден тұрады. Когнитивті лингвистиканың міндеттері:

1. әлемді тану мен мәнін түсіну процесстерінде тілдің рөлін анықтау;

2. Тілдің таным мен бірліктері арасындағы когнитивті құрылымдарының өзара байланысын зерттеу;

3. Әлем жайлы ақпаратты қабылдау, өңдеу, жіберу процесстерінде тілдің қатысу деңгейін анықтау;

4. Білімнің концептуалдау және категориялау процесстерін, мәдениеттің константасының тілдік категориялау мен концептуалдау

құралдары мен әдістерін сипаттауын зерттеу;

5. Концептосфераны құрайтын және оның мүшелеуінің негізгі рубрикаторы болып табылатын эмбебап концептілерінің жүйесін сипаттау;

6. Әлемнің тілдік бейнесінің және ғылыми және күнделікті бейненің байланысының мәселелерін шешу. [5]

Когнитивті лингвистиканың мақсаты - әлемді қабылдау, категориялау, жіктеу, түсіну процесстері қалай жүзеге асатынын және білім қалай жинақталатынын, ақпараттың әртүрлі қызметтерін қандай жүйелер қамтамасыз ететінін анықтау.

Осы орайда, когнитивті лингвистика ең бірінші кезекте біздің әлемнің тілдік бейнесімен, яғни біздің қабылдау, ойлау, түсіну қабілеттерімізбен тығыз байланысқанын көре аламыз. [6, 53] Сонымен қатар, бүгінгі таңда когнитивті лингвистер психологиялық механизмдер мен процесстер арқылы алынған, тілдің табиғаты мен құрылымы жайлы егжей-тегжейлі үлгілерге ие.

Когнитивті лингвистикамен тіл мен адамның таным процессімен, ақылымен және басқа да көптүрлі байланыстарына кең көрініс ашатын, тілді түсінудің жаңа басымдылықтары байланысты. Когнитивті лингвистика өзінің лингвистика саласынан шығып, логика, психология, социология, философия және т.б. ғылым салаларымен байланысады.

А.Н. Баранов және Д.О. Добровольский когнитивті

лингвистиканың жеті постулаттарын ұсынды:

1. Когнитивтің біріншілігі жайлы постулат: сөздің мағынасына, грамматикалық категорияларына, синтактикалық құрылымына, сөйлеу нақышы мен регистріне когнитивті құрылымдар жауапты. Кейбір тілдердің білім жайлы көрінісінің элементтері фрейм, сценарий, жоспар, әлем моделі және т.б. болып табылады. Сөздің мағынасын фрейм немесе сценари арқылы сипаттау дәстүрлі тіл біліміне қарағанда анағұрлым дәл болуы мүмкін.

2. Білімнің лингвистикалық және экстралингвистикалық бейрелеванттылығы жайлы постулат. Мысалы, жаңбыр жауып жатыр.

3. Күштің үнемділігінің тенденциясы жайлы постулат.

4. Тілдегі когнитивтік құрылымдардың іске асуының көптігі жайлы постулат. Когнитивті құрылым бірнеше сөздерден, сөздің бірнеше мағынасынан құралуы мүмкін.

5. Тілдік білдірімдердің мазмұнының әртектілігінің жоспары жайлы постулат: мағынаның ассертивті бөлігі, пресуппозитивті компоненті, иллокутивті құрамдас бөлігі, коннотация бар.

6. Семантикалық сипаттамалардың көптігі жайлы постулат.

7. Әдеттен тыс қолданылулардың маңыздылығы жайлы постулат.

Осылайша, когнитивті лингвистика негізгі білім категориясына жүгіне отырып, лингвистикалық және экстралингвистикалық қарсы қойып

салыстырудан арылып, әртүрлі типтегі білімді сипаттау үшін зерттеушіге бір ғана метатілді қолдануға мүмкіндік береді. [7, 28]

Орыс тілі біліміндегі когнитивті ғылымға айтарлықтай үлес қосқан ресейлік ғалым Ю.С.Степанов болды. Оның “константы словарь русской культуры” атты еңбегінде орыс мәдениетіндегі “любовь”, “правда”, “огонь”, “хлеб”, “наука”, “интеллегенция”, және т.б. концептілерді қамтып, когнитологиялық негізде талдау жасады. Адам іс-әрекеттерінің негізгі ерекшеліктерін түсінуде когнитивистер тілді кілт ретінде қолданады. [8,40]

Тіл білімінде жалпы тілдік теорияның қалыптасу тарихы, әртүрлі тілдік кезеңдерде, бағыттарда қалай шешілгені қамтылуы тиіс. Ондай өзекті проблемалар қатарына мыналар жатады: 1. Тілдің танымдық сипатымен, тілдің өзіндік табиғаты мен мәні, сөйлеумен, ойлаумен, қоғаммен, байланысы, атқаратын қызметі. 2. Тілдің құрылымы, құрылымдық элементтердің бір-бірімен байланысы, арақатынасы. 3. Тілдің таңбалық, жүйелік сипаттары. 4. Дыбыс тілінің шығуы. Тілдер дамуындағы ортақ заңдылықтар, тілдік құбылыстарға түрткі болатын ішкі, сыртқы жағдайлар, тілдер дамуында болатын дифференциялық (даралану), интеграциялық (жақындасу) процестер, жалпыхалықтық тіл, диалект, сөйлеу тілі мен әдеби тіл, тілдік одақ, т.б. 5. Тіл білімінің өзіндік зерттеу әдістері. 6. Когнитивтік лингвистиканың негізгі салалары, басқа ғылымдармен

қатынасы, өзіндік орны. 7. Когнитивтік лингвистиканың тарихы, ондағы басты кезеңдер. 8. Тіл білімі тарихындағы негізгі бағыттар мен мектептер. Бұл проблемалар – тіл білімінің өзіндік сипаты бар дербес ғылым екенін танытатын және өзара байланысты мәселелер. Когнитивтік лингвистиканың қарастыратын проблемаларды сөз еткенде, олар жөнінде белгілі тұжырымдар жасағанда, жеке тілдерді немесе тілдік топтарды зерттеу нәтижелері басшылыққа алынады. [9]

Сонымен қатар, орыс тіл білімінде когнитивті ғылымның маңыздылығын В.А. Маслова белгілеген болатын: “Когнитивная лингвистика дополняет анализ языка анализом речи, различных контекстов употребление соответствующих лексем, зафиксированных в текстах суждений о концепте, его определений в разных словарях и справочниках, анализом фразеологии, пословиц- поговорок, афоризмов, в которых концепт репрезентирован”. [6]. Яғни, тілдің танымдық сипаты, тілдің когнитивті бейнесі жайлы терең мағлұматты осы когнитивті лингвистика арқылы ие бола аламыз. Себебі ол когнитивті жүйедегі лингвистикалық бағыт болып табылады.

Когнитивті лингвистикаға өз үлестерін тек батыс және орыс ғалымдары ғана емес, Қазақстандық ғалымдар да қосқан. Олардың еңбектері орыс тілі мен қазақ тілінде шығарылған және орыс когнитивті лингвистика мектебінің дәстүрін жалғастыруда. Дегенмен, Э.Д.Сүлейменова “қазіргі қазақ тіл

білімінің жағдайы көптеген ғылыми еңбектерге, когнитивті лингвистика сияқты бағыттарға қарамастан, бірқатар жетістіктермен қатар зерттеудің негізгі бағытының болмағанымен сипатталады. Ол тек жалғыз зерттеулермен шектелген, мектептер немесе аяқталған тұжырымдама жоқ”. [10]. Қазақ когнитивті лингвистика саласында ерен еңбек еткендердің ішінде А. Байтұрсынов, К. Жұбанов, С. Аманжолова, Е.Н. Жанпейісова, Р. Сыздық, А. Ислам, М.М. Копыленко, Э.Д. Сүлейменова, С.С.Құнанбаева және т.б. бар.

А.Байтұрсынов XX ғасырдың басында таным мен тіл арасындағы байланысты атап өтті. Ол қазақ тілінің мүмкіндігін жаңа арнаға бағыттаумен қатар, жалпы тілдік құралдарын танымдық сатыларын адамның физиологиялық болмысымен, ұлттық халықтың дәстүрімен ұштастыра білді. Өзінің «Тіл құрал» атты еңбегінде «Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі...» [11] дей келе, «Тіл – құрал» деген қандай жат көрінсе, ішкі мазмұны да бастапқыда жат көрінер, өйткені бұл – қазақта бұрын болмаған жаңа зат деген автордың пікірін тіл – ойлау – таным – мәдениет арасындағы байланыс мәселесіне қатысты ойтұжырымдарының бастамасы деуге болады. А.Байтұрсынов тіл мен психикалық жүйенің байланысына ерекше назар аударды. Кейіннен тіл мамандары тілдің әлеуметтік, психологиялық және когнитивтік функциясын анықтаған.

Қ.Жұбанов өз еңбектерінде тілдің когнитивтік функциясы мен

оның адамның ақылымен байланысы туралы жазды. Кез келген тілдің ой және танымға байланысты екенін дәлелдеген.

К. Жұбановтың негізгі идеялары: адамның физиологиялық және психологиялық сипаттамалары бойынша тілдерді талдау, қарым-қатынас құралы ретінде тілге баға беру және адам қызметінің нәтижесі, айналадағы әлем туралы көбірек білу тәсілі.

Қазақ тілі білімінде когнитивті лингвистикаға қатысты зерттеулер соңғы он быс жылда ғана қолға алына бастады. Қазақ тіл біліміндегі когнитивті лингвистикаға үлкен үлес қосқандардың қатарында

Қ. Жаманбаева да бар. Ол “Тіл қолданысының когнитивті негіздері” атты монографиясында тілдік сананың құрылымын анықтап, гештальт теориясы жайлы жазған. Сонымен қатар, когнитивтік құрылымның концептуалды көрінісін, күрделі жүйе тудыру ерекшеліктерін айқындаған. [12]

А. Ислам өзінің еңбектерінде когнитивті лингвистикадағы “тілдік тұлға” мәселелері жайлы сөз қозғайды. [13]

Профессор Э.Д. Сүлейменова тілдік таңбаның мағыналық-мазмұндық мәні арқылы ақиқат дүниені тану жағын қарастырса, Н.Ж. Жарқынбекова адамзаттың этноментальді дүниесінің тіл арқылы берілуін көрсетеді.

Ж. Манкеева өзінің “Қазақ тілін зерттеудің когнитивті негіздері” атты мақаласында когнитивті лингвистикада тілдің бейнелеуіштік қызметінің зор екендігін көрсетіп, ұстанымдарын айқындаған. [14, 28]

С.С.Құнанбаева

аудармашыларды мәдениетаралық коммуникацияның субъекті ретінде қарастырып, “мәдениетаралық коммуникация субъектісінің” тұлғаның дауымының психолінгвистикалық және когнитивті-лингвистикалық заңдылықтарын атап көрсеткен. Аудармашылардың алғашқы және екінші когнитивті саналары бар. Алғашқы когнитивті сана аудармашының ана тілімен қалыптасады. Бұл ретте Алғашқы концепт пен әлем бейнесі, алғашқы когнитивті білім (конструкттар) және ұлттық менталитет пен тілдік түсінік қалыптасып, бір-бірімен байланысады. Өз кезегінде, бұл байланыстар әлемнің және тілдік категориялаудың “реконцептуализация” механизмдерін құрайды. Бұл механизмдер арқылы екінші когнитивті сана қалыптасады. Бұл инофон тіл негізінде екінші бейне мен әлем концептін, екінші когнитивті білімді - конструктты, жаңа когнитивті -лингвомәдени жиынтықтарды дамытады. [15, 15]

Тіл және ойлау - бұл бір-бірімен әлеуметтік қызметі арқылы байланысқан, бірақ мән-мағынасы мен нақты сипаттамалары бойынша ерекшеленетін құбылыстар.

«Адамның ойлау қабілеті тек тілдік базада көрінді» деген тұжырым – тілші В. Фон Гумбольдттан бастау алған ғалымдар мен философтардың ортақ танымы. Оның пікірінше, тіл – адамзаттың бүтін болмысы мен танымына енетін адами рухтың негізгі қызметі [16]. В.фон

Гумбольдтың түсіндіруінше, әрбір жеке тіл – ұлттың тілдік санасында қалыптасқан нәтижесі, сол себепті тілдің қызметі қандай деген мәселеге, оның ішкі өмірінің қалай дамығанын, ұлттың рухани күшін, оның өзіндік ерекшелігін түсінбейінше, жауап беру мүмкін емес. Тіл мен рухани күштер бір-бірінен бөлек, бір-біріне жалғассыз дамымайды, олар бірлесіп зияткерлік қабілеттерінің біртұтас қызмет әрекетін тудырады. Халықтың мінезқұлқын танытатын, оның барлық ерекшеліктері мен аса маңызды құпияларын тек тіл ғана білдіре алады. В.Гумбольдтың тілдік формалар арқылы тілдің семантикалық өзгешелігін білдіретін тілдің ішкі формасы туралы ілімі этнолингвистиканың қалыптасуында өте маңызды болды.

Ой тіл арқылы айтылған мазмұнның негізін құрайды. Ой арқылы, адам миының сәулелендіруші әрекеті арқылы тілдік единицалар объективті дүниенің заттары мен және құбылыстарымен байланысқа түседі, мұнсыз адамдардың бір-бірімен тіл арқылы қатынас мүмкін болмаған болар еді.

Тіл және ойлау турапы айтылған пікірлерді үш түрлі көзқарастың төңірегіне топтауға болады.

1. Тіл және ойлау тепе-теңдік бірлікте, бір-бірінен ешқандай өзгешелігі жоқ;

2. Тіл және ойлау арасында ешқандай бірлік, байланыс жоқ;

3. Тіл және ойлау өзара тығыз байланысты, бірге туып, қатар жасап келе жатыр, бірінсіз бірі болмайды, бірақ Бұлардың бірлігі тепе-теңдік

бірлік емес, бір-бірінен елеулі өзгешеліктері бар диалектілік бірлік дейтін тұжырымдар.

Бұлардың ішіндегі бірден-бір дұрыс тұжырым соңғысы. Өйткені тіл — ойпау құралы, ойды қалыптастыратын, оны жарыққа шығарып, басқаларға білдіретін құрал, ал ойлау — тілдің идеялық жағы, тіл арқылы берілетін мазмұнның негізі. Тіл және ойлау бір бүтіннің екі жағы, екі саласы: бірі материалдық, екіншісі — идеялық жағы. Тілдің бір жағынан, ойлауға, екінші жағынан, болмысқа қатысын талдау — жалпы тіл білімінің аса күрделі әрі талас туғызып келе жатқан мәселелері. Ойлау арқылы тілдің шындық өмірмен байланысы жүзеге асады. Ойды білдіру мен жеткізудің құралы бола отырып, тіл ойлаумен тікелей қарым-қатынасқа түседі. Тілдің тұлғалары (единицалары: сөз, сөйлем) ойлау түрлерін (ұғым, пайымдау) белгілеуге негіз болады. Ойлау тілдің негізінде болады.

Сөйлеу - адамдардың материалдық өзгертуші іс-әрекеті үдерісінде тарихи тұрғыдан қалыптасқан тіл арқылы болатын қарым-қатынас нысаны. Сөйлеу мен тілдің байланысы неде? Бұл сұрақтарға мамандар әр түрлі жауап береді. Кейбіреулері олардың арасында ешқандай айырмашылық жоқ, - дейді. Келесілері «Сөйлеу – тіл жұптағы түсінікті тек сөйлеу – индивидуалды табиғаттың феномені, ал тіл психологиялық құбылыс емес, сондықтан ол әлеуметтік, оны зерттейтін психолингвистика болып табылады, -дейді.

Ф. де Соссюр "Тіл және сөйлеу мәселесі" мәселесін көтереді. Ол тіл мен сөйлеу бір-бірімен байланысты, бірақ бір-бірінен өзгешеліктері бар, екі бөлек дүние. Сөйлеу - тілді қолданудың нәтижесі, ол - индивидуалдық, ал тіл - қоғам мүшелерінің бәріне бірдей дәрежеде міндетті, өзара байланысты таңбалардың жүйесі. Тіл - әлеуметтік сипатқа ие дейді.

Тіл мен сөйлеуді ғалымдар кейде бірге алып қарастырса, кейде екеуін екі бөлек құбылыс деп таниды. Мәселен, немістің көрнекті лингвисті Вильгельм фон Гумбольдт пен орыс лингвисті И.Э.Бодуэн де Куртенэ тіл мен сөйлеуді жеке-жеке ажырата келіп, оларды адамның ойы мен қарым-қатынасына байланысты қажеттіліктен туған үдеріс деп қарастырады.

Ф. де Соссюр тіл мен сөйлеуді ажырата келіп, олардың әрқайсысына тән айырмашылықтарды нақтылап көрсетеді. Автордың айтуынша: Тіл-әлеуметтік, ал сөйлесім – жеке-дара құбылыс. Тіл- тұрақты және ұзақ өмір сүретін үдеріс, ал сөйлеу - тұрақсыз және жиі өзгеріп отырады. Тіл – адамның миымен, санасымен бірге өзі қалыптасатын үдеріс, ал сөйлеу - әркімнің өзі дамытып отыратын үдеріс. Тіл- адамның қарым-қатынасында бәріне ортақ, ал сөйлеуде автордың өз қолтаңбасы болады. Тіл – психикалық құбылыс, ал сөйлеу – психо-физикалық құбылыс. Сөйлеу- адамның тіл амалдарын пайдалану арқылы пікір, ой білдіру әрекеті. Сөйлеу – анатомиялық мүшелердің қатысуымен іске асқанымен,

негізінен, кісінің психикалық қабілетіне, қоғамдық тәжірибесіне сүйенеді. [17]

Әлемнің бейнесін адам жасайды. әлемнің бейнесі дегеніміз – бұл тіршілік әрекетінің айнадай көрінісі емес, ол оның белгілі бір деңгейдегі түсіндірмесі. Әлемнің бейнесі адамның дүниетанымының өзегін құрайды және оның негізгі қасиеттерін бойына жинайды. Әлемнің тілдік бейнесі – сананың жемісі, ойлау, болмыс және тілдің әлем туралы ойын жеткізу құралдары ретінде өзара әрекеттерінің нәтижесі. Әлемнің концептуалды көрінісі ұғымының аясы өте кең, себебі оның жасалу барысында ойлаудың көптеген түрлері қызмет атырады, олардың қатарында тілдің бейвербалды түрлері де кіреді. Берілген ұлттық тілдің нұсқасына тән арнайы тәсілдер мен атау құралдары әлемнің тілдік бейнесінің ажырамас бөлшегі ретінде әлемнің номинативтік көрінісін білдіреді.

XX ғасырдың соңында филологияда “концептуалды-мәдениеттанымдылық” бағыт қалыптасты. Концепт ұғымы лингвистикада «адамның әлем туралы жинақталған мәдени түсініктері» (А.Вежбицкая), «концепт – біздің нысан туралы білімдеріміздің жиынтығы» (В.Телия), «құдайлық ілімді танудың, сол арқылы, соны ұғыну арқылы халықтың рухын, ұлттың мәдени менталдығын танудың кілті» (В.Фон Гумбольдт) тәрізді анықтамалар беріліп жүр. Жаңа гуманитарлық білімдер саласына концепт терминін алғашқылардың бірі болып, орыс ойшылы С.А. Аскольдов енгізген

болатын. С.А. Аскольдов концептінің «орынбасарлық қызметі» оның басты белгілерінің бірі болып саналады деп көрсетеді. [18, 85]

Р.Лангакер когнитивтік домендер туралы гипотезаны қоршаған әлемнің білімі адамның ақыл-ойында ұйымдастырылған құрылымдар ретінде ұсынды. Р.Лангакердің теориясына сәйкес, адамның базалық домендерді құрайтын белгілі бір жиынтықтар бар: түс, дыбыс, дәм, иісті ажырата білу қабілеті; кеңістік және уақытша сезім; белгілі бір эмоцияларға бейімділік және т.б. Сонымен қатар адамның когнитивті қабілеттерге ие, олар негізгі домендермен байланысты және концептің пайда болуына негіз болады. [19]

Зерттеушілердің пікірінше, басқа лингвоқоғамның жеке әлем бейнесін құру, біріншіден, бөтен мәдениет элементтерін түсіну үшін, субъект когнитивті үлгілердің негізі ретінде өзінің мәдениетінің құрылған танымдық стратегияларына жүгінумен; екіншіден, ол оқып жатқан тіл мемлекетінің жаңа мәдениетінің игерілген білімі мен когнитивті көріністерін қолданылуымен; үшіншіден, бөтен мәдениетті тану үрдісін арқылы өзінің мәдениеті жайлы анықталған жаңа білімге жүгінумен сипатталады. [20]

Когнитивті лингвистика жаңа коммуникация жүйелерін тану кезінде ойлау мен тану процесстерінің қарым-қатынасының үрдістерін анықтайды. Мәдениетаралық күзіреттерін және “екінші когнитивті сананың”

қалыптасуының механизмдерін кұруда когнитивті үрдістердің заңдылықтарына өзінің назарын аударады.

Тіл- жәй ғана белгілер жүйесі емес, оймен алмасу құралы болып табылады. Тіл жана ғылыми нысан ретінде қарастырылмайды және тілдің когнитивті аспектісі тек жаңа тілдік объект болып табылады. Бұл орайда, тіл - сөйлеудің тілдік жүйелердің қызмет істеудің артында тұрған білім құрылымы - когнитивті ұұрылымдар ретінде қарастырылады. [15]

Әлемнің тілдік бейнесі тіл туралы білім мен қатар әлемнің концептуалдық бейнесінің мазмұнын таза тілдік құралдардың көмегімен толықтыратын ақпаратты да сақтайды. «Әлем туралы білім деп атауға болатын әлем бейнесі жеке және қоғамдық сананың негізінде жатыр. Тіл өз кезегінде танымдық үдерістің талаптарын орындайды. Әлемнің концептуалдық бейнесі әртүрлі адамдарда, мысалы, әртүрлі заман, әртүрлі әлеуметтік, жас топтары, ғылыми білімнің әртүрлі салалары өкілдерінде әрқилы болуы мүмкін. Әртүрлі тілде сөйлеуші адамдарда белгілі бір жағдайларда ұқсас немесе бір тілде сөйлейтін адамдарда әрқилы әлемнің концептуалдық бейнесі болуы мүмкін. Олай болса, әлемнің концептуалдық бейнесінде жалпыадамзаттық, ұлттық және жекелік бастамалар өзара қарым-қатынаста болады»[21, 67]

Дж. Брунер адамның танымдық қызметіне әсер ететін, маңызды факторлардың біріне тілді жатқызады. Дегенмен, адамның жеке

дамуы көбінесе өзі өскен мәдени ортаға байланысты екеніне көзін жеткізеді.[22]

Әлемнің тілдік бейнесі ұлттық, жекелік өзгешеліктерге ие. «Ұлттық» атауы ұлт ұғымымен байланысты мәселелерге жан-жақты зерттеуді қажет етеді. «Ұлт» ұғымына қатысты мәселелер санатына ұлттық діл де кіреді. «Ұлттық діл дегеніміз – ұлттың когнитивті стереотиптерінің жиынтығымен анықталатын шындық болмысты түсіну мен қабылдаудың ұлттық тәсілі. Бір жағдай (ситуация) әртүрлі ұлттық діл шеңберінде әртүрлі қабылдануы мүмкін. Ұлттық діл көбінесе адамның қабылдау ағзаларын бір нәрсені көріп, екінші бір нәрсені байқамай қалуға мәжбүр еткендей болып көрінеді» [23]. Соныдқтан, біз қоғамдық дискурсты аудару кезінде екі ұлттың әлемнің тілдік бейнесіне назар бөлуіміз керек, сонымен қатар, олардың әлемді қабылдау, сана мен әлемді түсіну ерекшеліктерін ұмытпағанымыз жөн.

ӘДЕБИЕТ

- [1]. Касевич В.Б. Когнитивная лингвистика: в поисках идентичности. – М.: Яз. славян. культуры, 2013. – 192 с. – (Разумное поведение и язык. Language and Reasoning). 135 с
- [2]. Өмірғали С.С ТІЛ ЖӘНЕ ОЙЛАУ. ТІЛ ЖӘНЕ САНА. 2018
- [3]. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 245 с.
- [4]. Попова, Стернин 2001: З.Д.Попова, И.А. Стернин. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001
- [5]. Кочетова О.А. Проблемы и задачи когнитивной лингвистики // Изв. Рос. гос. пед. унта им. А.И. Герцена. – СПб., 2006.
- [6]. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с 12 с
- [7]. Кубрякова, 1996: 53
- [8]. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Постулаты когнитивной лингвистики // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. М.: ИЯз РАН, 1997. Т. 56. № 1. С. 22–32. <http://spkurdyumov.ru/networks/vvedenie-v-kognitivnuyu-lingvistiku/2/>
- [9]. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М., 1997.С.40-43
- [10]. Оспанова Ф.А. ДИСКУРС КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ҚҒҒРЫЛЫМДЫҚ ЖІКТЕЛІМ // Ш. Уәлиханов атындағы көкшетау мемлекеттік университетінің хабаршысы // № 1-2, 2014. 325 б
- [11]. Сүлейменова Э.Д., Актуальные проблемы казахстанской лингвистики: 1991-2001, Алматы: Арыс, 2001[Сулейменова 2001: 41
- [12]. Байтұрсынов А.Тіл тағылымы, -А,1992.
- [13]. Жаманбаева Қ.Ә. Тіл қолданысының когнитивті негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. - А., Ғылым, 1998. -140 б
- [14]. Ислам А. Мифологияда көрініс тапқан дүниетанымдық құндылықтар // Конф жинағы, 56-60 бб
- [15]. МанкееваЖ.А. Қазақ тілін зерттеудің когнитивті негіздері // Тілтаным, - А., 2004. 28 б
- [16]. Құнанбаева С.С. Концептологические основы когнитивной лингвистики в становлении полиязычной личности. - Алматы, 2017
- [17]. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию М.,2000 <http://ebooks.semgu.kz/content.php?cont=r;1339>
- [18]. Аскольдов С.А. Концепт и слово/ Русская словесность. Антология. -М., 1997-268с.
- [19]. Langacker, R. W. Grammar and Conceptualization / R. W. Langacker. Berlin ; N.Y., 2000. - P. 2.
- [20]. Гальская Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Изд-во “Академия”, - М. 2004. с 111
- [21]. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Академия, 2001. –208 с. 67
- [22]. Лакофф, Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. - С. 437.
- [23]. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: ВГУ, 2000.–271 с.

КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЯЗЫКОЗНАНИИ. СВЯЗЬ ЯЗЫКА И МЫСЛЕЙ/СОЗНАНИЯ

Дәулетқұл Ә. Т.¹

¹Магистр, преподаватель
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Алматы, Казахстан
E-mail: dauletkulova.18@gmail.com

Ермагамбетова А. С.²

²Кандидат филологических наук, ассоциированный профессор
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан
Email: [spam_433381741_spam @ablaikhan.kz](mailto:spam_433381741_spam@ablaikhan.kz)

Аннотация. статья посвящена когнитивной лингвистике, которая является новым направлением в языкознании. В современном переводоведении большое внимание уделяется связи языка и сознания и языковой картине мира в переводе. Таким образом, лингвокультуру, язык и сознание исследовали не только зарубежные ученые, но и наши отечественные ученые как М.М. Копыленко, Р. Сыздык, С.С.Кунанбаева, Е.Н. Жанпейсова, А. Ислам, Э.Д. Сүлейменова.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, язык, мысль, языковая картина мира, лингвокультура, перевод.

COGNITIVE LINGUISTICS AS A NEW DIRECTION IN LINGUISTICS. THE CONNECTION OF LANGUAGE AND THOUGHTS / CONSCIOUSNESS

A. Dauletkul¹

MA, Teacher of Ablai Khan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: dauletkulova.18@gmail.com

A. Yermagambetova²

²Candidate of philological sciences, associate professor
Ablai Khan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: [spam_433381741_spam @ablaikhan.kz](mailto:spam_433381741_spam@ablaikhan.kz)

Abstract. The article is devoted to cognitive linguistics, which is a new direction in linguistics. In modern translation studies, much attention is paid to the connection between language and consciousness and the linguistic picture of the world in translation. Thus, linguistic culture, language and consciousness were studied not only by foreign scientists, but also by our domestic scientists like M. Kopylenko, R Syzdyk., S. Kunanbaeva, E. Zhanpeisova, A. Islam, E..Suleimenova.

Keywords: policy, political communication, political discourse, linguistics.

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ
УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН АУДАРМАШЫЛАРЫ ҚОРЫ

**ОРТАЛЫҚ-АЗИЯ
АУДАРМА ІСІ ЖУРНАЛЫ**

**ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ ЖУРНАЛ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ**

**CENTRAL ASIAN JOURNAL OF
TRANSLATION STUDIES**

3(2) 2019

**ҚЫРКҮЙЕК - ҚАРАША 2019 Ж.
СЕНТЯБРЬ-НОЯБРЬ 2019 Г.
SEPTEMBER-NOVEMBER 2019**

Журнал 2018 жылдың қантар айынан шыға бастаған
Издается с января 2018 года
Published since January 2018

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published quarterly